

**Ο νομοθέτης και οι αποφάσεις των δικαστηρίων περί  
αντισυνταγματικότητας -  
Ανακρίβειες και άλλα συνταγματικά παραλείπόμενα**

**Γεράσιμος Θεοδόσης  
Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Χαιδελβέργης**

Α) Πρόσφατα, πολλάκις ελέχθη και εγράφη ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας είναι το «Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο». Το Συμβούλιο της Επικρατείας είναι το ανώτατο (ακυρωτικό) δικαστήριο (του διοικητικού δικαστικού κλάδου), αλλά δεν είναι το «Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο»<sup>1</sup>. Το Συμβούλιο της Επικρατείας είναι ένα από τα τρία δικαστήρια της χώρας μας (Άρειος Πάγος, Συμβούλιο Επικρατείας, Ελεγκτικό Συνέδριο), οι αποφάσεις των οποίων αφενός δεν υπόκεινται στον έλεγχο ενός ιεραρχικά ανώτερου δικαστηρίου, αφετέρου δύνανται να ενεργοποιήσουν την ακυρωτική δικαιοδοσία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου κατά το άρθρο 100 παράγραφος 1 στοιχείο ε του Συντάγματος<sup>2</sup>.

Σύμφωνα, δε, με το άρθρο 100 (παράγραφοι 1 και 4) του Συντάγματος<sup>3</sup>, η δικαιοδοσία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου αποτελεί τη μοναδική περίπτωση, σε όλο το σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας στην Ελλάδα, που κύριο αντικείμενο της δίκης είναι ο έλεγχος της (ουσιαστικής) συνταγματικότητας διάταξης (τυπικού) νόμου· και ως εκ τούτου αυτή σε περίπτωση αντισυνταγματικότητας μπορεί να παραμεριστεί οριστικά, δηλαδή μπορεί να ακυρωθεί. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, ο δικαστικός έλεγχος της

---

<sup>1</sup> Δηλαδή, δεν είναι ένα ειδικά επιφορτισμένο με την τήρηση του Συντάγματος δικαιοδοτικό όργανο.

<sup>2</sup> «Συνιστάται Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο υπάγονται: ... ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου».

<sup>3</sup> Άρθρο 100 παράγραφος 4 του Συντάγματος: «Οι αποφάσεις του δικαστηρίου είναι αμετάκλητες./ Διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση».

συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα ασκείται, σύμφωνα με το άρθρο 93 παράγραφος 4 του Συντάγματος<sup>4</sup>, παρεμπιπτόντως (και όχι κυρίως).

Τα ελληνικά δικαστήρια οφείλουν<sup>5</sup> να ελέγχουν αυτεπαγγέλτως τη συνταγματικότητα κάθε διάταξης (ουσιαστικού και τυπικού<sup>6</sup>) νόμου που καλούνται να εφαρμόσουν. Όμως ο έλεγχος αυτός περιορίζεται μόνο στους σημαντικούς για την επίλυση μιας συγκεκριμένης διαφοράς (ουσιαστικούς και τυπικούς) νόμους. Έτσι, εφόσον ο Έλληνας δικαστής θεωρήσει ότι το περιεχόμενο ενός νόμου είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα, δεν εφαρμόζει το νόμο στη συγκεκριμένη περίπτωση. Με άλλα λόγια, ο Έλληνας δικαστής επηρεάζεται στην απόφασή του από τον έλεγχο συνταγματικότητας που επιχειρεί, αλλά δεν δικαιούται να εκδώσει μια δεσμευτική για τα υπόλοιπα δικαστήρια ή όργανα του κράτους απόφαση ως προς τον ελεγχόμενο νόμο· πολύ, δε, περισσότερο δεν δικαιούται να ακυρώσει τον αντισυνταγματικό νόμο, να τον θέσει δηλαδή εκτός ισχύος. Ένας νόμος, που ως αντισυνταγματικός δεν εφαρμόστηκε από ένα ελληνικό δικαστήριο, εξακολουθεί να ισχύει και να εφαρμόζεται από τη διοίκηση και τα δικαστήρια. Επομένως, η σχετική με το Σύνταγμα και τους κανόνες του απονομή δικαιοσύνης στην Ελλάδα διενεργείται στο στενό πλαίσιο μιας δίκης και μόνο για τις ανάγκες της.

Βέβαια, κατά κανόνα τα κατώτερα δικαστήρια συμμορφώνονται στην κρίση του ανώτατου δικαστηρίου του κλάδου τους (Άρειου Πάγου, Συμβουλίου Επικρατείας, Ελεγκτικού Συνεδρίου). Η σχετική όμως απόφαση του ανώτατου δικαστηρίου είναι τυπικά δεσμευτική μόνο σε περίπτωση που τα κατώτερα δικαστήρια επιληφθούν

---

<sup>4</sup> «Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα».

<sup>5</sup> Με την προβλεπόμενη στη διάταξη του άρθρου 100 παράγραφος 5 του Συντάγματος (προστιθέμενη κατά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001) επιφύλαξη: «Όταν τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου κρίνει διάταξη τυπικού νόμου αντισυνταγματική παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στην οικεία ολομέλεια, εκτός αν αυτό έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση της ολομέλειας ή του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου αυτού. Η ολομέλεια συγκροτείται σε δικαστικό σχηματισμό και αποφαινεται οριστικά, όπως νόμος ορίζει. Η ρύθμιση αυτή εφαρμόζεται αναλόγως και κατά την επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων από το Συμβούλιο της Επικρατείας».

<sup>6</sup> Δηλαδή κάθε νόμου ανεξάρτητα από τον τρόπο γένεσής του. Μόνο οι δικαστικές αποφάσεις δεν υπόκεινται στον έλεγχο του άρθρου 93 παράγραφος 4 του Συντάγματος αφού, σε περίπτωση που εκδίδονται είτε κατά εφαρμογή αντισυνταγματικού νόμου είτε παραμερίζοντας λανθασμένα νόμο ως αντισυνταγματικό, είναι εσφαλμένες και μπορούν να προσβληθούν με τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα ή βοηθήματα.

ξανά της ίδιας υπόθεσης. Έτσι προέκυψε δικαστήρια να αρνούνται να εφαρμόσουν διάταξη νόμου ως αντισυνταγματική, αν και η ίδια διάταξη προηγουμένως είχε εφαρμοσθεί (ως συνταγματική) από το ανώτατο δικαστήριο του κλάδου. Εκτός αυτού, μόνο ο συγκεκριμένος πολίτης που είναι διάδικος της σχετικής δίκης απαλλάσσεται από την υποχρέωσή του να συμμορφωθεί σε έναν αντισυνταγματικό νόμο· για τους υπόλοιπους παραμένει δεσμευτικός ο αντισυνταγματικός νόμος, αφού η δικαστική απόφαση ουδεμία ισχύ αναπτύσσει για αυτούς.

Β) Ας ληφθεί υπόψη ότι η σχετική με το σύνταγμα και τους κανόνες του απονομή δικαιοσύνης ανήκει στα θεμελιώδη ζητήματα που καθορίζουν το πολίτευμα μιας χώρας. *«Εκ των δικαστηρίων, εις α ανατίθεται και εκ της εν γένει οργανώσεως του τρόπου, καθ' ον ασκείται ο τοιούτος έλεγχος, επίσης δε εκ της εκτάσεως αυτού και εκ των εννόμων αποτελεσμάτων του (απλή άρνησις εφαρμογής ή ακύρωσις erga omnes), προσδιορίζεται κατά πολύ η αποτελεσματικότητα της τοιαύτης κατασταλτικής εγγύησης τηρήσεως του Συντάγματος<sup>7</sup>»*. Ο δικαστικός έλεγχος (της συνταγματικότητας) των νόμων λειτουργεί ως κατασταλτική εγγύηση τήρησης του συντάγματος και υπαγορεύεται τόσο από την αρχή του κράτους δικαίου όσο και από την αρχή της δημοκρατίας.

Σε ένα συνταγματικό κράτος κάθε κυβερνητική (κοινοβουλευτική) πλειοψηφία περιορίζεται από το σύνταγμα. Συνεπώς, οποιαδήποτε εγγύηση τήρησης του συντάγματος λειτουργεί και ως εγγύηση προστασίας της (κοινοβουλευτικής) μειοψηφίας από κυβερνητικές αυθαιρεσίες. *«Όπου το 51% πιστεύει ότι εξ αιτίας αυτού του 51% επιτρέπεται να κάνει τα πάντα, η Δημοκρατία παρακμάζει<sup>8</sup>»*. Ελέγχοντας, επομένως, τα δικαστήρια την τήρηση του συντάγματος, μέσω του ελέγχου της (ουσιαστικής) συνταγματικότητας των νόμων, συμβάλλουν αποτελεσματικά στην πραγμάτωση της δημοκρατίας σε μια χώρα. Επιπλέον, μετά τη θέσπιση και καθιέρωση, στα σύγχρονα συντάγματα, των *«ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων»<sup>9</sup>*, ιδίως του *«δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της*

<sup>7</sup> Αρ. Μάνεσης, Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, τόμος ΙΙ, 1961-1965, σελ. 32.

<sup>8</sup> Μετάφραση του συγγραφέα από W.Kägi, Die Verfassung als rechtliche Gründordnung des Staates. Untersuchungen über die Entwicklungstendenzen im modernen Verfassungsrecht, 1945, σελ. 184.

<sup>9</sup> Βλ. άρθρα 4 έως 25 του Συντάγματος.

προσωπικότητας καθενός»<sup>10</sup>, πρέπει ο (ακυρωτικός) έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια να επεκτείνεται και στην εσωτερική (τυπική) αντισυνταγματικότητά τους, δηλαδή στον έλεγχο τήρησης του συντάγματος κατά τη διαδικασία ψήφισης των νόμων, έτσι ώστε κάθε νόμος, που ψηφίζεται κατά παράβαση των οργανωτικών διατάξεων του συντάγματος, να μπορεί να ακυρώνεται δικαστικά, επειδή περιορίζει αντισυνταγματικά την ελεύθερη δράση των πολιτών. Άλλως προσβάλλεται το συνταγματικά κατοχυρωμένο «δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας καθενός», προσβάλλεται το σύνταγμα, χωρίς να υφίσταται δυνατότητα δικαϊκής επαναφοράς στη συνταγματική νομιμότητα.

Βέβαια, με το δικαστικό έλεγχο τήρησης του συντάγματος κατά τη διαδικασία ψήφισης των νόμων, προάγεται εξίσου η αρχή της δημοκρατίας, καθώς οι διατάξεις του λεγόμενου οργανωτικού μέρους ενός συντάγματος αποσκοπούν κυρίως στην επίτευξη διαφάνειας και στην αποτροπή της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας από αυθαιρεσίες κατά το κοινοβουλευτικό έργο. Η τήρηση των διαδικασιών και προθεσμιών, που κάθε σύνταγμα επιβάλλει στη νομοπαραγωγική διαδικασία, προασπίζει καταρχήν τα συμφέροντα της εκάστοτε κοινοβουλευτικής μειοψηφίας.

Γ) Στην Ελλάδα, μέχρι το 1975 δεν υπήρχε ρητή συνταγματική πρόβλεψη για το δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων. Εντούτοις, τα ελληνικά δικαστήρια, επανειλημμένα στο παρελθόν, είχαν αρνηθεί, βάσει συνταγματικού εθίμου, να εφαρμόσουν νόμους ως αντισυνταγματικούς.

Κατά την ψήφιση του Συντάγματος του 1975 εγκαταλείφθηκε η ιδέα ίδρυσης ενός αμιγούς συνταγματικού δικαστηρίου (κατά το συγκεντρωτικό γερμανικό σύστημα), αφενός μεν λόγω του δικτατορικού παρελθόντος<sup>11</sup>, αφετέρου δε λόγω του φόβου δημιουργίας μιας δικαστικής υπερεξουσίας, της λεγόμενης κυβέρνησης των δικαστών<sup>12</sup>. Προκρίθηκε ένα σύστημα διάχυτου και παρεμπιπτόντως ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα ελληνικά δικαστήρια και απεφεύχθη

---

<sup>10</sup> Βλ. άρθρο 5 παράγραφος 1 του Συντάγματος: «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».

<sup>11</sup> Τα δικτατορικά Συντάγματα του 1968 και του 1973 προέβλεπαν την ίδρυση ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου.

<sup>12</sup> Μετάφραση του συγγραφέα από «gouvernement des juges».

ενδεχόμενη «μετωπική» αντιπαράθεση της δικαστικής εξουσίας με τη νομοθετική εξουσία.

Με την διάχυση της συνταγματικής δικαιοδοσίας σε μεγάλο αριθμό δικαστηρίων και δικαστικών λειτουργιών, ο συντακτικός νομοθέτης του 1975 πρωτίστως ήθελε να εμποδίσει ένα ολιγομελές, ειδικά επιφορτισμένο με την τήρηση του Συντάγματος, δικαιοδοτικό όργανο να αποκτήσει ιδεολογικό ρόλο και πολιτική δύναμη «φρουρώντας» το Σύνταγμα. Επίσης ήθελε να αποκλείσει μια ενδεχόμενη «σκλήρυνση» του Συντάγματος, μέσω της νομολογίας, και να περιορίσει τον κίνδυνο μιας *de facto* μετατροπής ενός δικαιοδοτικού οργάνου σε «δικαιοθετικό» όργανο.

Ως εκ τούτου, δικαίως μπορεί να χαρακτηριστεί η αρμοδιότητα του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, κατά το άρθρο 100 παράγραφος 1 στοιχείο ε του Συντάγματος<sup>13</sup>, ως διασφαλίζουσα περισσότερο την ενότητα της νομολογίας παρά την τήρηση του Συντάγματος. Ας ληφθεί υπόψη ότι, χωρίς τη σχετική διαφωνία δύο (εκ των τριών) ανώτατων δικαστηρίων της χώρας, δεν δύναται να διενεργηθεί ο προβλεπόμενος, από το άρθρο 100 παράγραφος 1 στοιχείο ε του Συντάγματος, κύριος έλεγχος της (ουσιαστικής) συνταγματικότητας των (τυπικών) νόμων. Άλλωστε, το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, σύμφωνα με το άρθρο 100 παράγραφος 2 του Συντάγματος<sup>14</sup>, ούτε αυτοτελές δικαστήριο είναι ούτε διαρκές.

Αποτέλεσμα όλης αυτής της παρεμπόπτουσας διάχυσης είναι καίρια ζητήματα συνταγματικού και πολιτειακού ενδιαφέροντος να «εκκρεμοδικούν» και, συνεπώς, να διαιωνίζονται. Ως προς αυτό, πολλάκις στο παρελθόν ελέχθη και εγράφη ότι το ισχύον σύστημα δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων χαρακτηρίζεται από μια συναρπαστική εκκρεμότητα και μια αβίαστη εξελιξιμότητα,

---

<sup>13</sup>«Συνιστάται Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο υπάγονται: ... ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου».

<sup>14</sup>«Το δικαστήριο της προηγούμενης παραγράφου συγκροτείται από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, από τέσσερις συμβούλους της Επικρατείας και από τέσσερις αρεοπαγίτες, που ορίζονται ως μέλη με κλήρωση κάθε δύο χρόνια. Στο δικαστήριο αυτό προεδρεύει ο αρχαιότερος από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου. Στις περιπτώσεις δ' και ε' της προηγούμενης παραγράφου μετέχουν στη σύνθεση του δικαστηρίου και δύο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας, οι οποίοι ορίζονται με κλήρωση».

που σε ένα άλλο (ξενόφερτο) συγκεντρωτικό σύστημα δεν θα ήταν σε θέση να ευδοκιμήσουν. Εύλογο είναι το ερώτημα κατά πόσο τα ανωτέρω χαρακτηριστικά του ελληνικού δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων συνάδουν με την απαιτούμενη σε ένα κράτος δικαίου ασφάλεια δικαίου.

Δ) Καταρχάς, μέχρι σήμερα το Σύνταγμα του 1975 δεν εμπεριέχει ρύθμιση, η οποία θα επέτρεπε στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ή σε άλλο ελληνικό δικαστήριο να άρει αμφισβητήσεις σχετικά με την έκταση των συνταγματικών αρμοδιοτήτων των οργάνων του Κράτους. Πέραν τούτου, «καθένας μας» αδυνατεί να κινήσει την (ευεργετική) διαδικασία ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, αν το θελήσει, χωρίς να αναγκασθεί προηγουμένως είτε να παρανομήσει, είτε να στερηθεί κάποιου δικαιώματός του, διακινδυνεύοντας έτσι την περιουσία και την ελευθερία του. Ουδέποτε «απευθείας», αλλά μόνο στο πλαίσιο μιας άλλης δίκης έχει «καθένας μας» τη δικονομική ευχέρεια να προσφύγει δικαστικά κατά τυπικού νόμου, θέτοντας ζήτημα αντισυνταγματικότητάς του και προστατεύοντας κατά αυτό τον τρόπο τη (σύμφωνη με το Σύνταγμα) ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητάς του.

Αντίθετα, με το ισχύον (διάχυτο και παρεμπίπτον) σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων εμφιλοχωρεί *de facto* η αρμοδιότητα της κυβερνητικής (κοινοβουλευτικής) πλειοψηφίας να μονοπωλεί το συνταγματικό έλεγχο ιδίων πράξεων και να αποφαινεται ακρίτως επί αυτών. Επίσης θα μπορούσαν να αποφευχθούν όλες οι «παράπλευρες απώλειες», που όπως έδειξε η πρόσφατη απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας για τις τηλεοπτικές άδειες κλονίζουν την εμπιστοσύνη των πολιτών στη συνταγματική νομιμότητα, εάν αντί του παρεμπίπτοντος ελέγχου του διοικητικού ακυρωτικού δικαστηρίου, στο πλαίσιο ενός κύριου ελέγχου συνταγματικότητας, το καθύλην αρμόδιο συνταγματικό δικαστήριο -μετά από απευθείας προσφυγή οργάνου του κράτους ή πολίτη- θα αποφαινόταν κατά πόσο είναι σύμφωνο ή όχι με το Σύνταγμα, και συγκεκριμένα με το άρθρο 15 του Συντάγματος, το να καθοριστεί, βάσει νομοθετικής ρύθμισης και όχι με απόφαση της (αποκλειστικά αρμόδιας) ανεξάρτητης αρχής, η διαδικασία αδειοδότησης και ο αριθμός των αδειοδοτούμενων τηλεοπτικών σταθμών.

Βέβαια, στην περίπτωση αυτή τίθεται το ερώτημα κατά πόσο η δεσμευτική απόφαση του καθύλην αρμόδιου συνταγματικού δικαστηρίου -με την οποία θα παραμεριζόταν πλειοψηφικά η ασάφεια που έχει διαπιστωθεί στη συνταγματική ρύθμιση του άρθρου 15- θα αποτελούσε «αυθεντική ερμηνεία» του Συντάγματος και τελικά θα απόβaine σε βάρος της «ελαστικότητάς» του. Δύναται επομένως το καθύλην αρμόδιο συνταγματικό δικαστήριο να μεταβάλει τη νομολογία του, εφόσον επέλθει, μέσω της συνεχώς μεταβαλλόμενης συνταγματικής πραγματικότητας και των προτάσεων της επιστήμης, σημαντική αλλαγή στην περί του Συντάγματος αντίληψη; Κατά πόσο εμποδίζεται ο νομοθέτης να ψηφίσει μεταγενέστερη διάταξη νόμου, η όποια θα έχει παρόμοιο περιεχόμενο με τη διάταξη που το καθύλην αρμόδιο συνταγματικό δικαστήριο έκρινε ως αντισυνταγματική και ακύρωσε;

Ε) Στα ανωτέρω παραδείγματα συμπυκνώνεται ο (δίκαιος ή άδικος) «φόβος της κυβέρνησης των δικαστών» και ο γενεσιουργός λόγος της μέχρι σήμερα άρνησης θεσμοθέτησης της συνταγματικής δικαιοσύνης ως διακριτού (αυτοτελούς) δικαστικού κλάδου στη χώρα μας. Όμως, από την άκριτη απόρριψη του θεσμού της συνταγματικής δικαιοσύνης, θα ήταν προτιμότερος ένας θεσμικός περιορισμός της δεσμευτικότητας των αποφάσεων της, ο οποίος θα στένευε κατά πολύ τα περιθώρια που αυτή ως «φρουρός του Συντάγματος» θα μπορούσε να εκμεταλλευθεί για να σφετεριστεί εξουσίες άλλων συνταγματικών οργάνων.

Καταρχήν, τούτο σημαίνει τη θεσμοθέτηση ενός δεδικασμένου των αποφάσεων της συνταγματικής δικαιοσύνης, οριοθετημένου από αντικειμενικά, υποκειμενικά και χρονικά όρια. Δηλαδή, στη συνταγματική δικαιοσύνη το διατακτικό των αποφάσεων (αντικειμενικά όρια) είναι δεσμευτικό για τους διαδίκους της υπόθεσης (υποκειμενικά όρια) υπό την επιφύλαξη των χρονικών ορίων.

Εφόσον το συνταγματικό δικαστήριο δικαιοδοτεί κατά αποκλειστική αρμοδιότητα και οι αποφάσεις του είναι αμετάκλητες (τελευταίου βαθμού), δεσμευτική για τα όργανα του κράτους και τους πολίτες είναι η ακολουθούμενη από το δικαστήριο λύση της συγκεκριμένης διαφοράς και όχι το σκεπτικό της. Με άλλα λόγια, δεν θεωρείται δεσμευτική η αιτιολογία των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου, η οποία σε αντίθετη περίπτωση, μέσω ρητής πρόβλεψης της

δεσμευτικής της ισχύος, αφενός θα δέσμευε και τους μη-διάδικους, αφετέρου θα παγίωνε ερμηνείες του Συντάγματος, παραγκωνίζοντας το δημοκρατικά νομιμοποιημένο νομοθέτη, καθώς και το συνταγματικό (αναθεωρητικό) νομοθέτη που είναι ο μοναδικός αυθεντικός ερμηνευτής του Συντάγματος.

Πέραν τούτου, η υιοθέτηση των αντικειμενικών ορίων των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου κρίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη και αναγκαία, όταν ακυρώνεται νόμος ως αντισυνταγματικός. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο διενεργούμενος από το συνταγματικό δικαστήριο έλεγχος αφορά στην περαιτέρω ή όχι ισχύ ενός γενικού κανόνα δικαίου, δηλαδή αφορά τους πάντες, χωρίς να υφίστανται πλέον τα υποκειμενικά όρια του δεδικασμένου του.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητή η σημασία αποδοχής των αντικειμενικών και υποκειμενικών ορίων των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου, οι οποίες ενδέχεται να αποδειχθούν εκ των υστέρων «λανθασμένες». Χωρίς, δε, την επιφύλαξη των χρονικών ορίων, το δεδικασμένο της συνταγματικής δικαιοσύνης θα λειτουργούσε ως απαγόρευση διόρθωσης της συνταγματικής νομολογίας, όταν άλλοι καλύτεροι λόγοι ή λόγοι που εμφανίστηκαν για πρώτη φορά μετά την έκδοση κάθε απόφασης επιτάσσουν την επανάληψη διαδικασίας. Επίσης χωρίς την υιοθέτηση των χρονικών ορίων, όποιο δεδικασμένο της συνταγματικής δικαιοσύνης έκρινε διάταξη νόμου ως συνταγματική, θα λειτουργούσε ως επικύρωσή της, καίτοι τούτη ανά πάσα στιγμή δύναται να ανατραπεί με οποιαδήποτε νομοθετική τροπολογία παρομοίου περιεχομένου.

ΣΤ) Ο νομοθέτης δεν εμποδίζεται να ψηφίσει διάταξη νόμου, η οποία θα έχει παρόμοιο περιεχόμενο με διάταξη που το συνταγματικό δικαστήριο έκρινε ως αντισυνταγματική. Στην περίπτωση που θα αμφισβητηθεί η συνταγματικότητα και της νέας διάταξης θα απαιτείται νέα απόφαση, εφόσον το διατακτικό της προηγούμενης απόφασης αφορούσε μόνο την ήδη ακυρωθείσα διάταξη.

Ακόμα και το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας, που ανήκει στο πλέον αμιγές συγκεντρωτικό σύστημα, παραδέχθηκε με απόφασή του: «... Η νομοθετική εξουσία δεσμεύεται από το Σύνταγμα και όχι από τη νομολογία του



*Συνταγματικού Δικαστηρίου. Η δικαστική επομένως ακύρωση ενός νόμου δεν εμποδίζει το νομοθέτη να ψηφίσει ένα νέο νόμο με παρόμοιο περιεχόμενο<sup>15</sup>».*

Ενόψει της διάταξης του άρθρου 100 παράγραφος 4 υποπαράγραφος 2 του Συντάγματος: «*Διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση*» πρέπει να τονισθεί ότι, χωρίς τη ρητή συνταγματική εξουσιοδότηση, μια δικαστική απόφαση δεν θα μπορούσε να καταστήσει ανίσχυρη μια διάταξη νόμου εξαλείφοντάς την από την ελληνική έννομη τάξη. Μόνο στο πλαίσιο του κύριου (ακυρωτικού) ελέγχου του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου επιτυγχάνεται θεσμικά η αναγκαία διασταύρωση των κρατικών λειτουργιών· στις υπόλοιπες περιπτώσεις δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, ο παραμερισμός μιας κριθείσας αντισυνταγματικής διάταξης νόμου ή η ψήφιση μιας νέας (αντισυνταγματικής) διάταξης εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη και στο κατά πόσο τούτος πείσθηκε από το σκεπτικό της απόφασης του δικαστή. Σε κάθε περίπτωση, το ισχύον στη χώρα μας σύστημα δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων προκρίνει την αποφασιστική αρμοδιότητα του νομοθέτη από εκείνη των δικαστηρίων, εκτός βέβαια του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου.

Ζ) Στην Ελλάδα, Κυβέρνηση, Βουλή και Πρόεδρος της Δημοκρατίας συνιστούν τον αποκλειστικό νομοθέτη (τυπικών νόμων) και κατέχοντα του τεκμηρίου αρμοδιότητας, τον έχοντα δηλαδή, άνευ άλλης ειδικής πρόβλεψης, τη γενική αρμοδιότητα να νομοθετεί. Το Συμβούλιο της Επικρατείας, προφανώς, ακύρωσε, ως όφειλε εκ του Συντάγματος, τις διοικητικές πράξεις (της Κυβέρνησης), οι οποίες βασίστηκαν στο νόμο 4339/2015, και παρεμπιπτόντως έκρινε αντισυνταγματικό το νόμο.

Πριν καν δημοσιευτεί η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, κατά ομολογία των τηλεοπτικών, ηλεκτρονικών και έντυπων μέσων, η Κυβέρνηση έσπευσε σε αυτά για να δαιμονοποιήσει το διοικητικό ακυρωτικό δικαστήριο, προαναγγέλλοντας συγχρόνως νέες νομοθετικές ρυθμίσεις. Αναμενόμενη ήταν, βέβαια, και θεμιτή η «ευφορία» που επέδειξε σύσσωμη η αντιπολίτευση, καθώς και η αμείλικτη κριτική

---

<sup>15 15</sup> Μετάφραση του συγγραφέα από BVerfGE 77, 103.

που ασκήθηκε στον καθύλην αρμόδιο υπουργό. Σε ένα έντυπο ευρείας κυκλοφορίας περιγράφηκε γλαφυρότατα η προκύπτουσα κατάσταση ως εξής: «*Αν η κυβέρνηση ήταν αυτοκίνητο, η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας θα ήταν ο τοίχος*».

Η εν λόγω παρομοίωση θα ήταν (εν μέρει) σωστή αν τον «τοίχο» τον συνιστούσε μια σχετική απόφαση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, κατά το άρθρο 100 του Συντάγματος, ή μια απόφαση ενός νεοεισαγόμενου Συνταγματικού Δικαστηρίου, κατά μια (μάλλον μταιοπονούμενη) συνταγματική αναθεώρηση του σχετικού άρθρου.

Σε γενικές γραμμές, η ανωτέρω επιχειρηθείσα ανάλυση του θεσμικού πλαισίου του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων έδειξε ότι τα αντικειμενικά, υποκειμενικά και χρονικά όρια μιας απόφασης της (διάχυτης και παρεμπόπτουσας) συνταγματικής δικαιοσύνης υπερισχύουν της (γενικής) δεσμευτικής της ισχύος. Σε κάθε περίπτωση, στο πλαίσιο του παρεμπόπτοντος ελέγχου του Συμβουλίου της Επικρατείας, δεν μπορεί να γίνει λόγος για «ανάχωμα» που οριοθετεί τα θεσμικά όρια ισχύος της κυβέρνησης. Για αυτό δεν επαρκεί μια δικαστική απόφαση. Αντίθετα καθίσταται σαφής ο σημαίνων ρόλος της πολιτικής ευθύνης και του πολιτικού έλεγχου, που ποσώς χρειάζεται τη δικαστική διαπίστωση μιας συνταγματικής παραβίασης για να ενεργοποιηθεί και να αποφέρει τα ευκταία αποτελέσματα.